

DE STEMMING 2023 in opdracht van VRT NWS en DS

Stefaan Walgrave (UA) en Jonas Lefevere (VUB)

4

Zaterdag 13 mei

KOOPKRACHT

De Stemming 2023

Onderzoek in opdracht van VRT en De Standaard

Stefaan Walgrave (UA)

Jonas Lefevere (VUB)

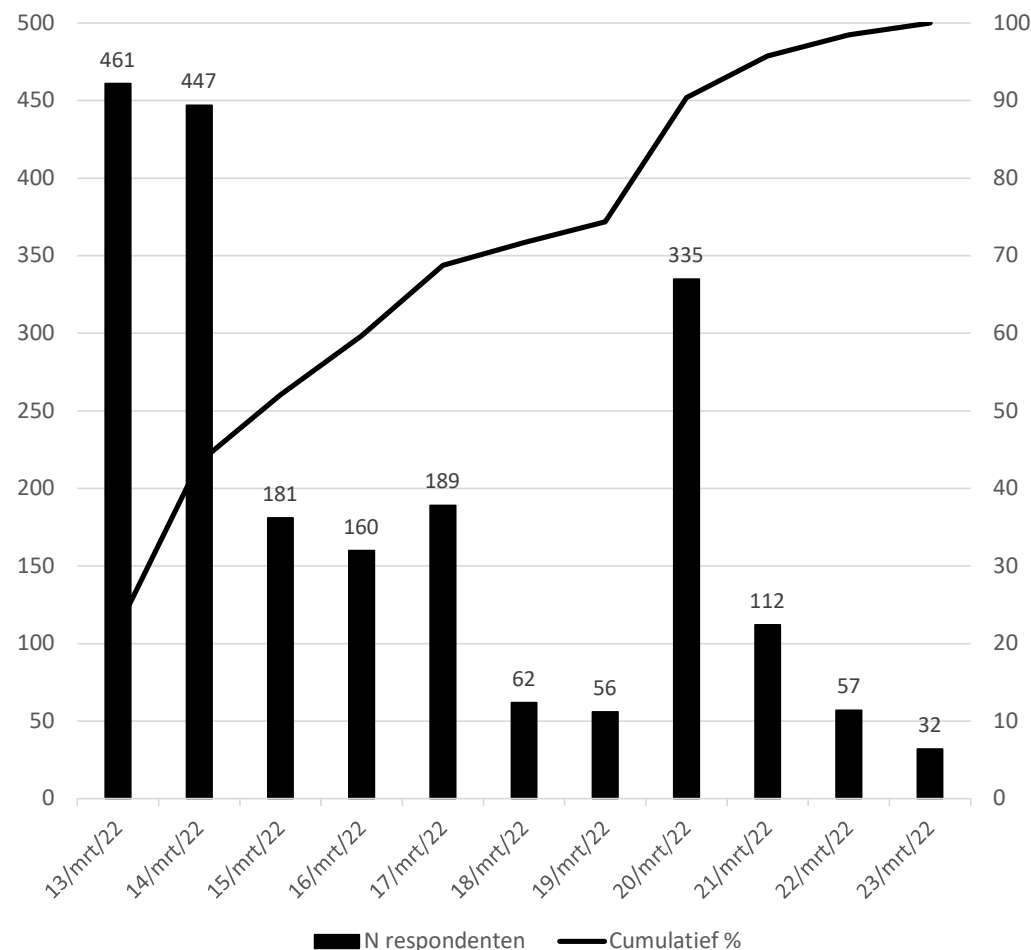
0. Methode

Onderzoeksopzet

- Cross-sectionele online bevraging bij nieuwe steekproef stemgerechtigde inwoners Vlaams gewest (N=2.092).
- Kantar stond in voor het rekruteren van respondenten, UA/VUB stonden in voor ontwerp vragenlijst, kwaliteitscontrole van de data, cleaning van de data, analyse en rapportering. Beide partners volgden samen veldwerk op.
- Representativiteit
 - Geen totaal willekeurige (random) steekproef (onmogelijk online). Respondenten uit bestaand panel van Kantar (*Topix*) en andere panels (Profacts) werden aangeschreven met de vraag om deel te nemen.
 - Quota steekproef, waarbij beoogd wordt een steekproef te bekomen die gelijkaardig is aan de Vlaamse stemgerechtigde bevolking voor wat betreft leeftijd (vier categorieën), opleiding, geslacht, en provincie.
 - Responsgraad is niet te bepalen, want externe panels geven geen informatie over respons. Maar responsgraad zegt niet veel in vergelijking met willekeurige steekproef, want gerekruteerd uit panel – dus het gaat niet om een probabiliteitssteekproef.

Veldwerk (1)

- Veldwerk: 13 maart 2023 tot en met 23 maart 2023 (zie grafiek)
- Politieke context
 - Oorlog in Oekraïne nog steeds bezig (maar minder prominent)
 - Energieprijzen sterk afgevlakt
 - Bevraging werd voorafgegaan door lange stikstofcrisis in de Vlaamse regering, die net een stikstofakkoord had bereikt (11 maart 2022)
 - Federale regering net akkoord over migratie bereikt (9 maart 2023)
 - Het 'schandaal' (of minstens de commotie) rond de 'speciale vergoedingen' van ex-voorzitters van De Kamer was nog aan de volle gang

Veldwerk (2)

- Kwaliteit antwoorden werd gemonitord op verschillende manieren:
 - Respondenten met invultijd van minder dan 5 minuten werden geweerd uit de steekproef
 - Antwoorden van respondenten werden nagekeken op *straightlining* (in vragenbatterij telkens identiek antwoord geven of oplopend/aflopend patroon)
 - Respondenten die nonsensicale antwoorden gaven op open vragen (belangrijkste probleem, door politicus vertegenwoordigd voelen) werden verwijderd

Steekproef (1)

- Steekproef bevraging: N=2.092 vulden volledige vragenlijst in, N=1.921 gebruikt in analyses wegens non-respons op vraag over stemgedrag 2019, die wordt gebruikt om te herwegen
- Noteer dat we soms zullen vergelijken met de resultaten van De Stemming in 2020 (N=1.857), 2021 (N=1.908), en 2022 (N=1,884) en dat we daarvoor dezelfde herweging gebruiken

Steekproef (2)

- Onderstaande tabellen geven ruwe steekproefverdelingen weer, samen met het target voor de herweging
- Wat de herweging naar stemgedrag betreft, zien we dat in de ruwe steekproef er vooral veel te weinig 'niet-stemmers' zitten, en wat te veel N-VA- en VB-kiezers. Voor de andere partijen zit de ruwe steekproef er dicht bij (met name sterkte van 2019). Dat houdt de grootte van de herweging binnen de perken.

Geslacht en opleiding (N=2,092)	% in steekproef	% in bevolking
Vrouw, lager opgeleid	8,9%	10,1%
Vrouw, middelbaar	24,0%	23,0%
Vrouw, hoger opgeleid	18,0%	17,4%
Man, lager opgeleid	8,3%	9,9%
Man, middelbaar	23,5%	22,5%
Man, hoger opgeleid	17,4%	17,1%

Leeftijd (N=2,092)	% in steekproef	% in bevolking
18 tot 29	16,4%	16,9%
30 tot 44	21,8%	23,5%
45 tot 64	34,7%	33,7%
65 en ouder	27,2%	25,9%

Provincie (N=2,092)	% in steekproef	% in bevolking
Antwerpen	30,2%	28,2%
Limburg	13,3%	13,2%
Oost-Vlaanderen	21,8%	23,0%
Vlaams Brabant	14,0%	17,5%
West-Vlaanderen	20,8%	18,1%

Stemgedrag 2019 (N=1,921)	% in steekproef	% in bevolking
CD&V	9.6%	11.8%
Groen	7.8%	8.2%
N-VA	24.5%	21.2%
Open VLD	9.9%	11.3%
PVDA	5.8%	4.7%
sp.a / VOORUIT	10.9%	9.0%
Vlaams Belang	20.0%	15.6%
Andere	0.9%	1.6%
Blanco / ongeldig gestemd	3.8%	4.1%
Niet gaan stemmen	3.5%	10.0%
Ik mocht (nog) niet stemmen	3.5%	2.4%

Invultijd en weging

- Mediane invultijd van de vragenlijst was 20 minuten, wat ook de beoogde lengte was.
- In alle analyses gebruiken we een proportioneel gewicht (*iterative proportional fitting*) dat de verdeling van de steekproef corrigeert zodat de verdeling in de steekproef gelijk wordt gesteld aan de verdeling in de populatie voor wat betreft leeftijd, opleiding, geslacht, provincie en stemgedrag 2019.
- Het maximale gewicht is 4,8, voor kiezers die aangaven niet te zijn gaan stemmen in 2019. Dit was ook bij de vorige edities van De Stemming de meest ondervertegenwoordigde groep. Deze groep wordt in de analyses vaak buiten beschouwing gelaten omdat de focus vaak ligt op de partij-electoraten. Bij de andere respondenten is de maximale herwegingsfactor 2,5.

Bijkomende achtergrondvariabelen

- Voor DS2023 hebben we er voor geopteerd om meer in te zetten op 'harde' achtergrondvariabelen om te kijken of ze een effect hebben hoe mensen over politiek denken en zich politiek gedragen (stemmen)
- Buiten leeftijd, geslacht, en opleiding die we al hadden in de vorige edities, nemen we nu ook mee:
 1. Gezinsinkomen (vorige jaren hadden we alleen 'subjectief inkomen')
 2. Woonplaats (verstedelijking)
 3. Buitenlandse achtergrond

Inkomen

- Dit is een moeilijke variabele, alleen al omdat veel mensen weigeren hun inkomen te geven in enquêtes. Bovendien zegt een inkomen vaak niet zo veel, als je geen informatie hebt over de samenstelling van het huishouden
- We gebruikten de vraag: *Kan u aangeven wat het gemiddelde netto maandinkomen van uw huishouden is, dus uit alle bronnen en na aftrek van belastingen en sociale premies/verplichte bijdragen?* Respondenten kregen dan 12 antwoordmogelijkheden waarvan de eerste 10 samenvallen met de bekende inkomensdecielen in ons land en nog twee extra categorieën voor het 95ste percentiel en het 99ste percentiel (de echt hoge inkomens). Het laagste deciel is 'minder dan €1.800' en het hoogste percentiel is 'meer dan €14,500'. Noteer dat deze vraag alleen gaat over het maandinkomen, niet over het eventuele *vermogen* van huishoudens
- We vroegen ook naar het aantal personen in het huishouden, en meer specifiek naar het aantal volwassenen (+18) en het aantal kinderen (-18)
- Met die informatie kunnen we het zogenaamde 'gestandaardiseerde' inkomen berekenen. We gebruiken de CBS (Nederlands Centraal Bureau voor de Statistiek) equivalentiefactoren waarbij het totale inkomen gedeeld wordt door een factor die het aantal gezinsleden vat (met een verschillend gewicht van kinderen en volwassenen) ([link](#)). Die verdeling van gestandaardiseerde inkomens delen we dan op in drie grote groepen: de 25% met de laagste inkomens, de 50% met de middeninkomens, en de 25% met de hoogste inkomens
- In de analyses maken we dus gebruik van een variabele die 'lage', 'gemiddelde', en 'hoge' inkomenskwartielen onderscheidt. De scheidingswaarden worden eenvoudigweg berekend op basis van de kwartielen: de respondenten met de laagste 25% standaardinkomens komen in categorie 1, de 50% met de middelste twee kwartielen komen in categorie 2, en de respondenten met de hoogste 25% standaardinkomens komen in categorie 3

Woonplaats

- We vroegen aan respondenten om de postcode van hun hoofdverblijfplaats. Op basis daarvan bepalen we in welke van de zes clusters van gemeenten (zogenaamde 'Belfius typologie') de respondent woont ([link](#))
- Er worden zes clusters onderscheiden: (1) Woongemeenten (2) Landelijke gemeenten (3) Gemeenten met concentratie van economische activiteit (4) Verstedelijkte gemeenten (5) Grote en regionale steden (6) Kustgemeenten
- Waar relevant, splitsen we de resultaten uit naar de zes clusters om te kijken of de antwoorden systematisch variëren tussen clusters

Buitenlandse achtergrond

UPDATE

- Om de buitenlandse achtergrond van respondenten te bepalen vroegen we “*Bent u, of (minstens) één van uw ouders, geboren in het buitenland?*”. Indien een respondent hier ‘ja’ op antwoordde, dan werden opvolgvragen gesteld om te bepalen in welk land de respondent en zijn/haar ouders geboren zijn
- Van de 2.092 respondenten hadden 309 respondenten (14,8%) een buitenlandse achtergrond. Als we dit vergelijken met het aandeel in de populatie (inwoners van het Vlaams Gewest), zitten we in onze steekproef met een vergelijkbaar aantal voor 2022 (14,2% inwoners die zelf, of ouders hebben die, niet geboren zijn in België) ([link](#))
- Waar relevant splitsen we de respondenten met buitenlandse achtergrond uit, om te kijken of de cijfers significant verschillen met respondenten die geen buitenlandse achtergrond hebben. Echter, de groep respondenten met een buitenlandse achtergrond is heterogeen: wanneer we kijken naar de meest voorkomende landen van oorsprong, zien we dat bijvoorbeeld 22,7% van deze respondenten een Nederlandse achtergrond heeft (zelf of (één van) de ouders), 10,3% een Marokkaanse, 6,8% een Duitse, 5,5% een Turkse en 5,5% een Poolse achtergrond. In totaal werden 36 verschillende landen van oorsprong genoemd, die dan nog vaak in verschillende combinaties voorkomen (bvb. Zelf in België geboren, één Nederlandse en één Duitse ouder). Elk van deze subgroepen apart analyseren is onmogelijk, waardoor het moeilijk is eenduidige conclusies te trekken. Vandaar dat de meeste analyses in dit rapport het ‘effect’ van het hebben van een buitenlandse achtergrond *niet* meenemen; vaak hebben we het getest, maar het leverde meestal geen significant resultaat op

Structuur rapport

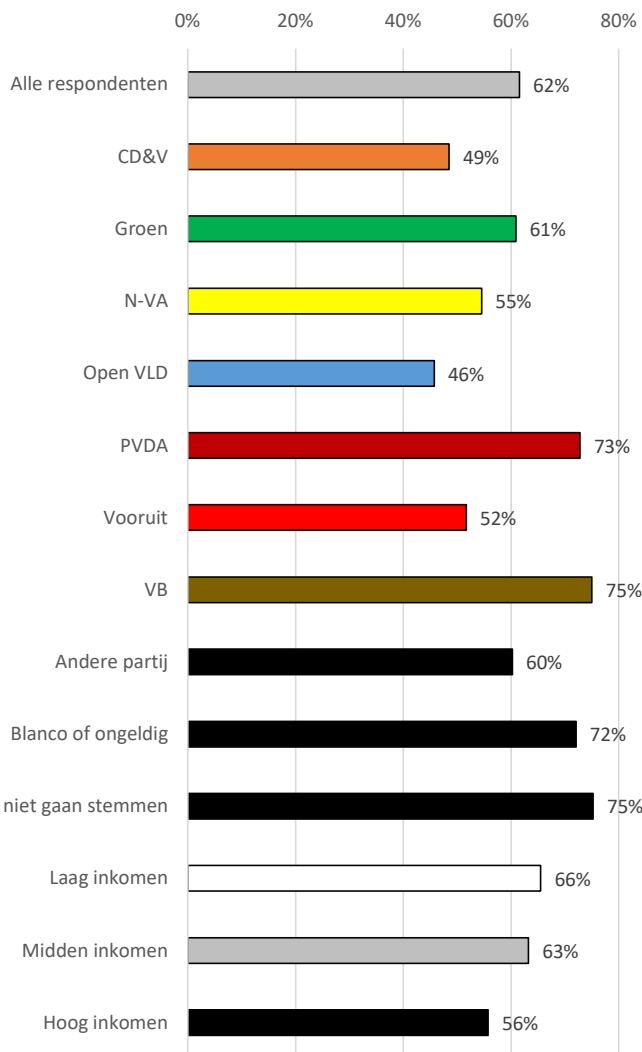
- De uitgebreide vragenlijst bevatte vragen over uiteenlopende thema's
- In dit rapport gaan we in op:
 1. Actualiteit: de stikstofcrisis
 2. Attitudes over politiek en beleid
 3. Links-rechts-plaatsing
 4. Belang van politieke thema's
 5. Issue ownership
 6. Dossier ongelijkheid/koopkracht/armoede
 7. Partijen in de media
 8. Eenheid of verdeeldheid van partijen en regeringen
 9. Cordon sanitaire
 10. Populariteit politici
 11. Polarisatie
 12. Kiesintenties ('de peiling')
 13. Kiezersprofielen en stemmotieven
 14. Belangrijkste/opvallende resultaten

6. Dossier ongelijkheid/koopkracht/armoede

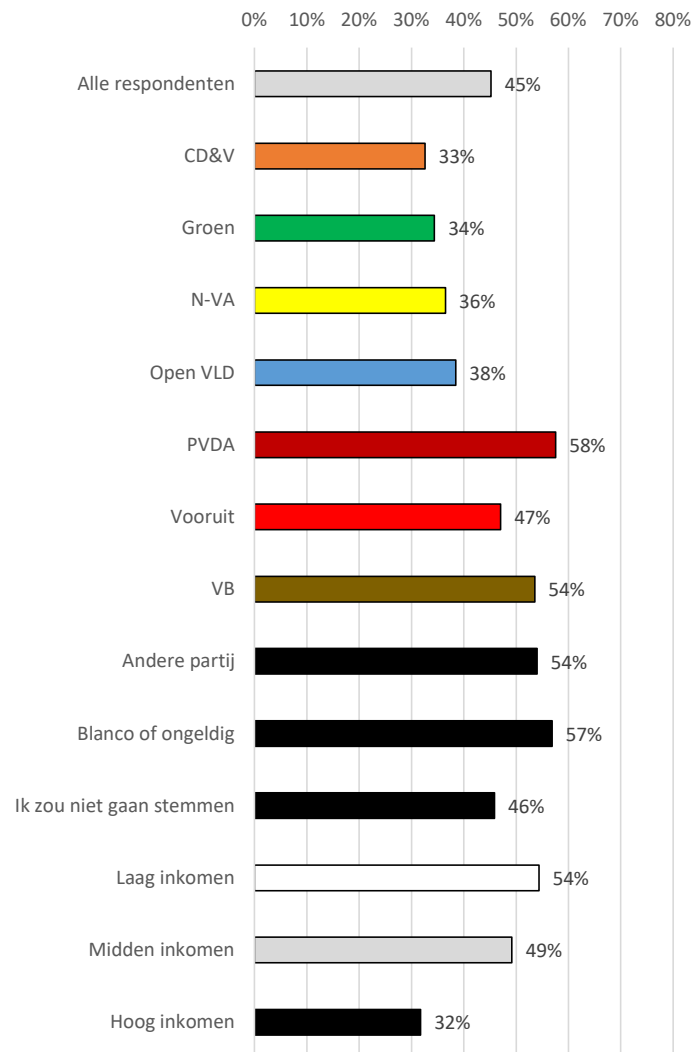
Diepgaander dossier over een beleidsthema

- In De Stemming van 2020 en 2021 stelden we burgers korte vragen over een hele reeks beleidsthema's (om de positionering van partijen en burgers mee te berekenen, zie de assenkruisen). In De Stemming van 2022 gooiden we het over een andere boeg, en gingen we veel dieper in op slechts twee beleidsthema's: klimaat en migratie
- In deze de Stemming van 2023 maken we één dossier dat daar complementair aan is, het ligt in tegenstelling tot klimaat en migratie niet op de sociaal-culturele maar op de sociaal-economische links-rechts-breuklijn. We hebben het met name over ongelijkheid/koopkracht/armoede. Het thema is niet zo duidelijk afgebakend maar het gaat om materiële ongelijkheid en de mate waarin de overheid door redistributie daarop moet en kan ingrijpen
- Die tegenstelling is de moederkwestie waarop het Vlaamse partijlandschap gebouwd is, en trouwens ook de meeste partijlandschappen in Westerse democratieën. De traditionele partijen Vooruit en Open Vld hebben er hun roots in, en ook PVDA komt uit deze tegenstelling voor. Ook gezien de inflatie en de daarmee verbonden recente koopkrachtcrisis lijkt het opportuun om in DS2023 dit brede thema uit te spitten
- Dat thema wordt grondig uitgewerkt aan de hand van een hele resem vragen die voor een stuk het stramien volgen van de twee beleidsdossiers, maar deze keer hebben we nog meer vragen gesteld. Achtereenvolgens presenteren we:
 - (1) Perceptie van de economie en van het eigen huishouden
 - (2) Perceptie van vier indicatoren van ongelijkheid/koopkracht
 - (3) Moeilijk rond komen met inkomen
 - (4) Tevredenheid over beleid energieprijzen
 - (5) Tevredenheid over beleid koopkracht
 - (6) Welke partij deed het meest voor de koopkracht
 - (7) Ongelijkheid goed of slecht
 - (8) Oorzaken van ongelijkheid
 - (9) Inkomen afstaan om armoede te bestrijden
 - (10) Belastingen verlagen of verhogen

% dat vindt dat Belgische economie in de laatste 12 maanden verslechterd is

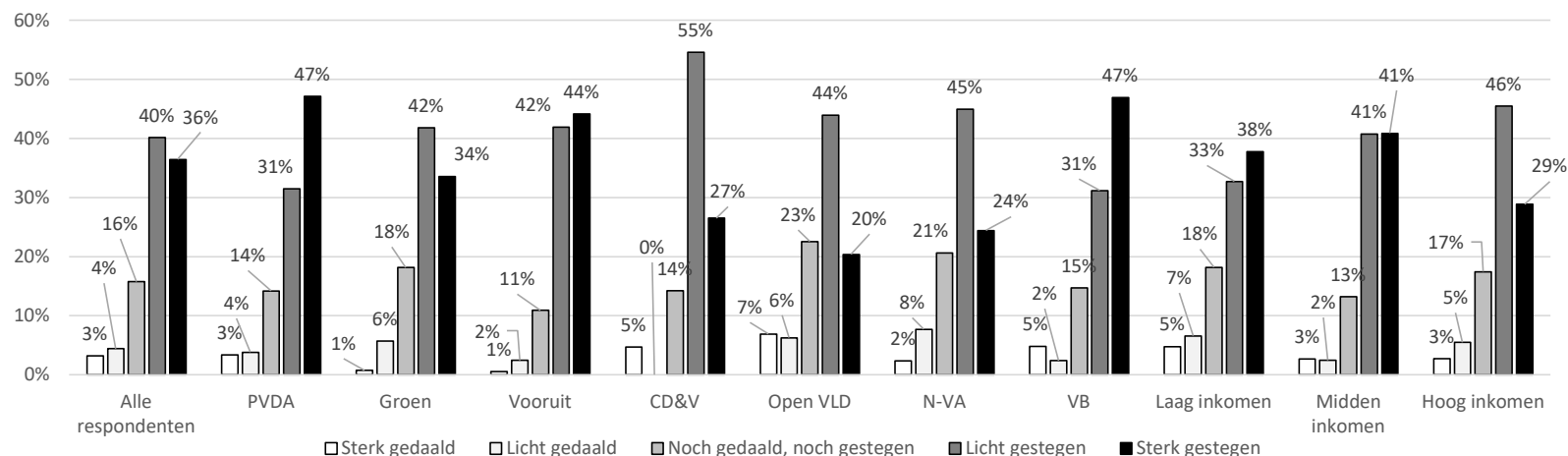
% dat vindt dat economische toestand eigen huishouden in de laatste 12 maanden verslechterd is

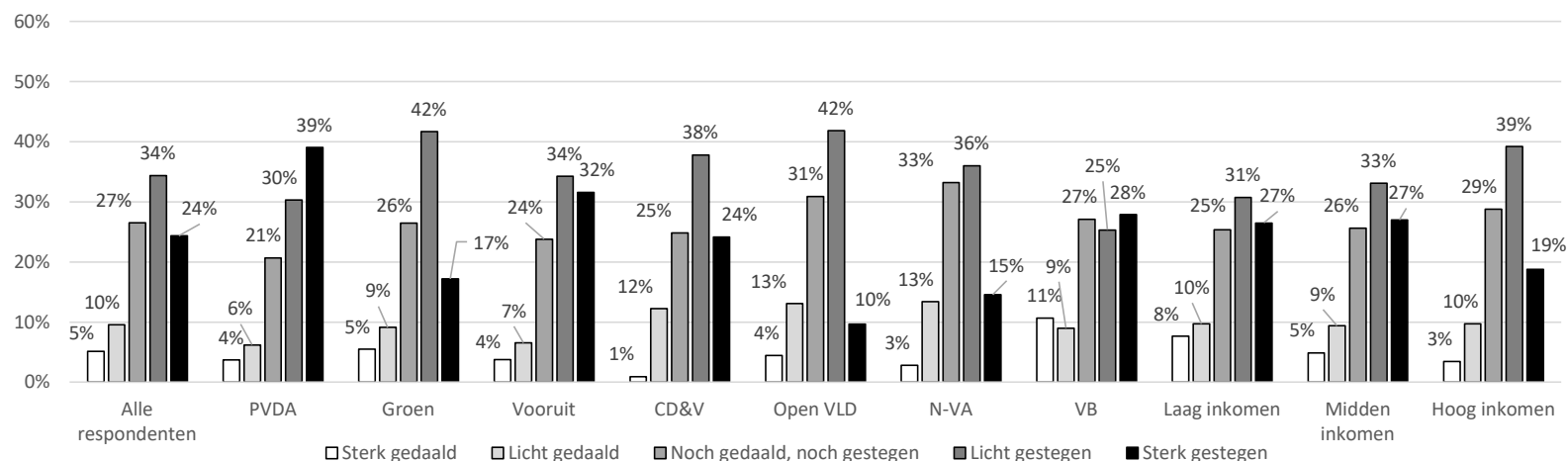
- We beginnen met twee vragen die de perceptie van de economische evolutie in het laatste jaar vatten: (1) *Zou u zeggen dat in de loop van de voorbije twaalf maanden de toestand van de Belgische economie... verbeterd is/dezelfde is gebleven/verslechterd is*; (2) *En zou u zeggen dat in de loop van de voorbije twaalf maanden de economische toestand van uw huishouden... verbeterd is/dezelfde is gebleven/verslechterd is*. In de grafieken hiernaast geven we het percentage mensen dat vindt dat het slechter is geworden
- Terwijl de Belgische economie er in 2022 in werkelijkheid niet op achteruit ging (zie: <https://www.nbb.be/nl/publicaties-en-onderzoek/economische-en-financiële-publicaties/economische-projecties-voor-belgie>), het indexmechanisme tot loonsaanpassing leidde en er door de regering miljarden werden uitgegeven om de energiefactuur betaalbaar te houden, is er toch erg veel pessimisme. Velen zagen zowel de economie in zijn geheel als hun eigen huishouden de berg afgaan. Mensen zijn trouwens opvallend meer negatief over de economie in het algemeen (62% slechter), dan over hun eigen huishouden (45% slechter)
- De grootste negatieve perceptie vinden we ruimschoots bij de electoraten van de twee meest radicale partijen, Vlaams Belang (75% en 54%) en PVDA (73% en 58%); daar vindt een meerderheid dat zowel de economie als hun eigen huishouden achteruit boerden. Een vergelijkbaar sentiment zien we bij blanco stemmers (72% en 57%) en niet kiezers (75% en 46%). Open Vld-kiezers kijken door de band genomen het meest positief (46% en 38%), en dat geldt ook voor CD&V. N-VA kiezers zijn pessimistisch over de economie, maar minder over zichzelf, bij Groen geldt hetzelfde. Vooruit scoort gemiddeld
- Frappant zijn ook de verschillen tussen inkomensgroepen. Mensen met hoge inkomens kijken positiever naar zowel de economie als hun eigen financiën, mensen met lage inkomens zien zowel de economie als hun eigen huishouden meer in moeilijkheden. Uit berichtgeving in onder meer *De Standaard* bleek eerder dat die perceptie klopt met de werkelijkheid. Voor vele hoge inkomens heeft de energiecrisis en de inflatie geen negatieve financiële gevolgen gehad (maar toch zegt 32% van de hoge inkomens dat dat *wel* het geval was)

Perceptie van evolutie ongelijkheid/koopkracht (1)

Aantal mensen in Vlaanderen dat in armoede leeft

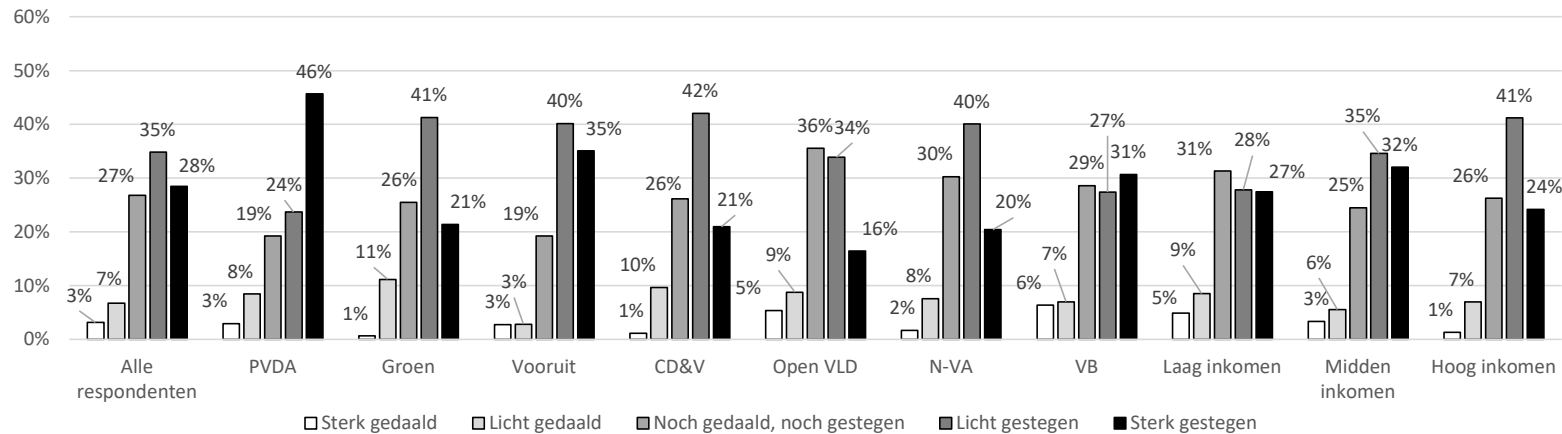
Inkomensongelijkheid in België

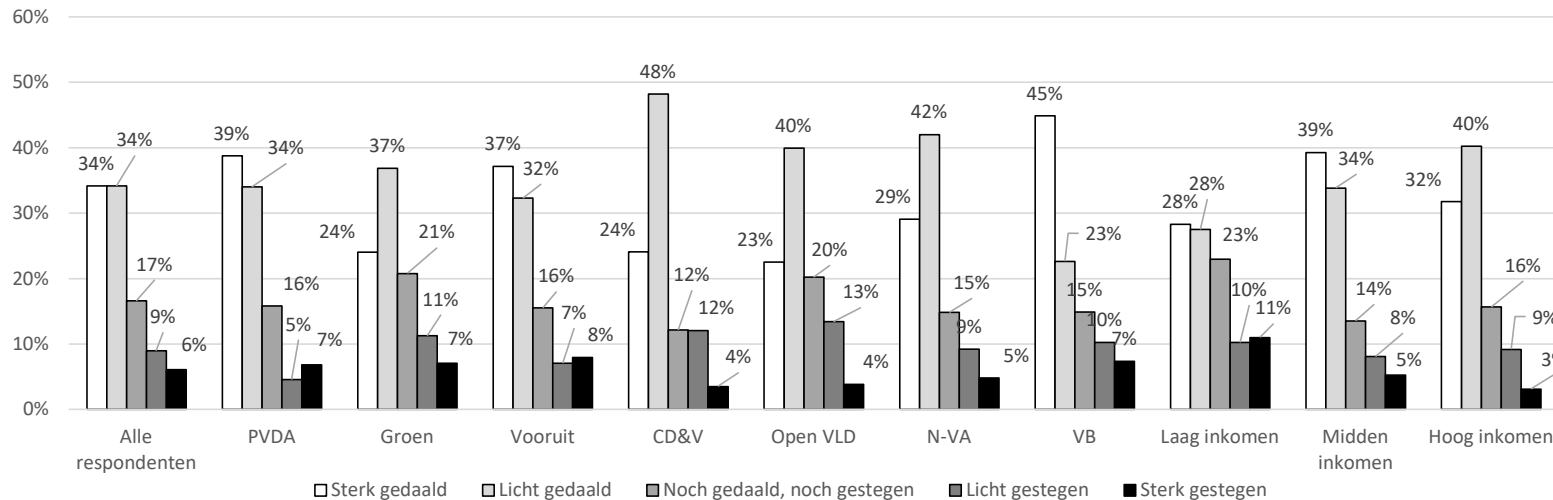
- Veel maatschappelijke problemen zijn in cijfers samen te vatten. Hieronder vragen we uw mening over vier indicatoren. Voor elk van hen zouden we uw inschatting willen of de cijfers sinds de verkiezingen van 2019 gedaald of gestegen zijn? 1=sterk gedaald; 2=gedaald; 3=noch gedaald, noch gestegen; 4=gestegen; 5=sterk gestegen. We confronteerden respondenten met vier sociaal-economische indicatoren; twee daarvan staan op deze slide, twee op de volgende
- De 'werkelijkheid' is dat qua het aantal mensen dat in Vlaanderen in armoede leeft de laatste jaren *niet* is gestegen, zelfs eerder licht gedaald; daar is het objectief cijfermateriaal duidelijk over (zie: SILC indicatoren 2019-2022). Toch meent een grote meerderheid van de Vlamingen dat de armoede wél (sterk) is gestegen, maar liefst 76% van de respondenten zegt dat. De donkere balken domineren de grafiek. Deze lezing van de werkelijkheid is dus pessimistischer dan die werkelijkheid wettigt. Ook in DS2022 zagen we dat pessimisme al, toen we mensen vroegen naar indicatoren van klimaat en migratie. Het pessimisme over armoede zit in alle electoraten, in sommige nog wat meer dan andere (zie CD&V). Merkwaardig is dat de lage inkomens de armoede niet echt veel meer zien stijgen dan de hoge inkomens
- Wat de evolutie van de inkomensongelijkheid betreft, zien we hetzelfde fenomeen, maar een klein beetje minder uitgesproken. Weer is in de werkelijkheid de ongelijkheid niet toegenomen, de zogenaamde gini-coëfficiënt bewoog nauwelijks (zie SILC indicatoren 2019-2022). Maar dat is niet wat de Vlamingen zien, zij zien *wel* toegenomen ongelijkheid, 58% zegt dat die is toegenomen. Hier zijn de verschillen tussen electoraten groter, met zeer grote meerderheden van pessimisten bij sommige (PVDA: 69%) en veel minder bij andere (Open Vld: 52%). Evenveel dan de lage inkomens (58%) denken de hoge inkomens dat de ongelijkheid is gestegen (58%); dus eigenlijk dat zij relatief rijker zijn geworden
- Hoe dan ook, de zaak die we onthouden, is dat veel kiezers vertekende, en vooral veel meer pessimistische, percepties hebben van hoe het met deze twee indicatoren van ongelijkheid/koopkracht staat

Perceptie van evolutie ongelijkheid/koopkracht (2)

De vermogensongelijkheid in België

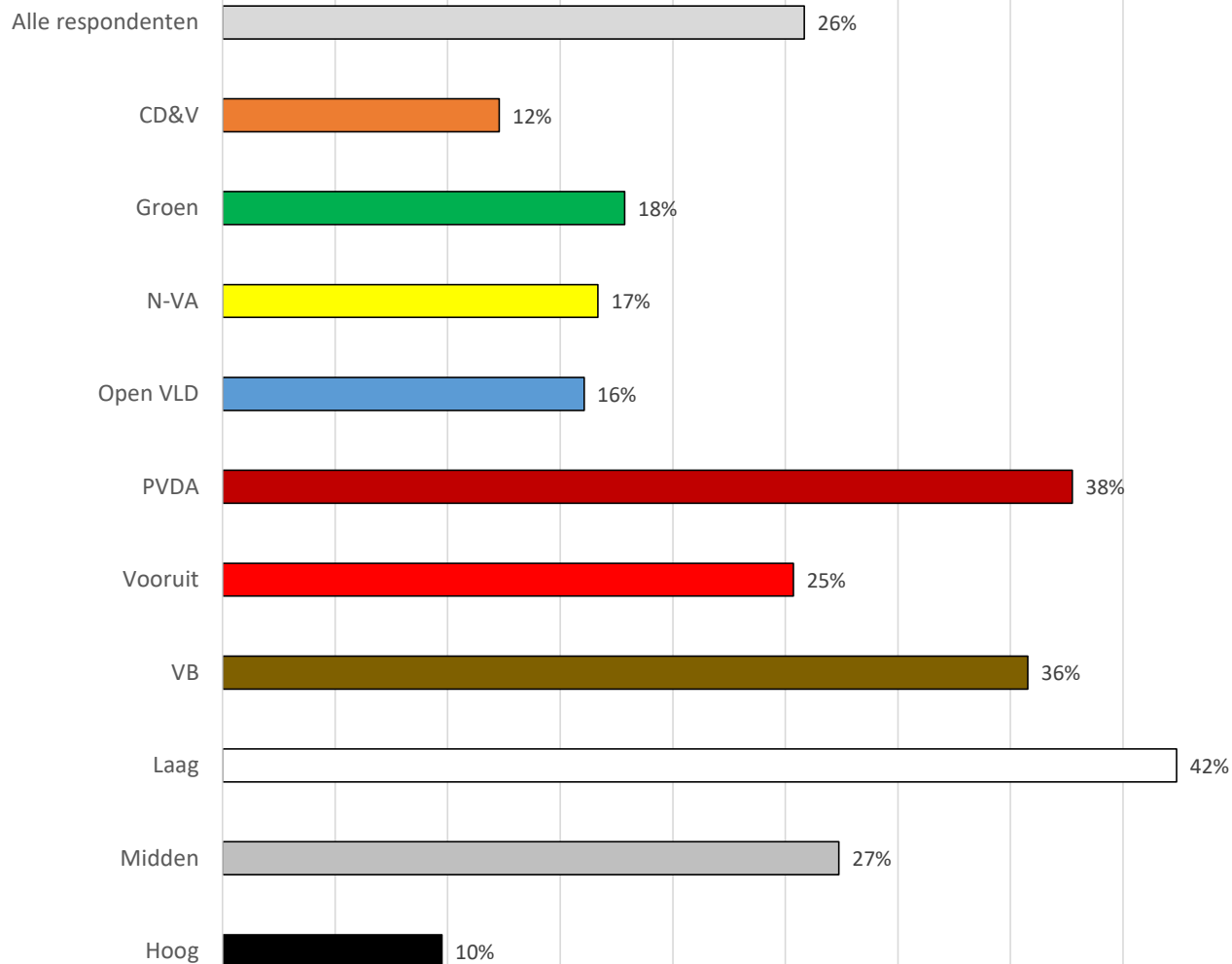
De gemiddelde koopkracht in België

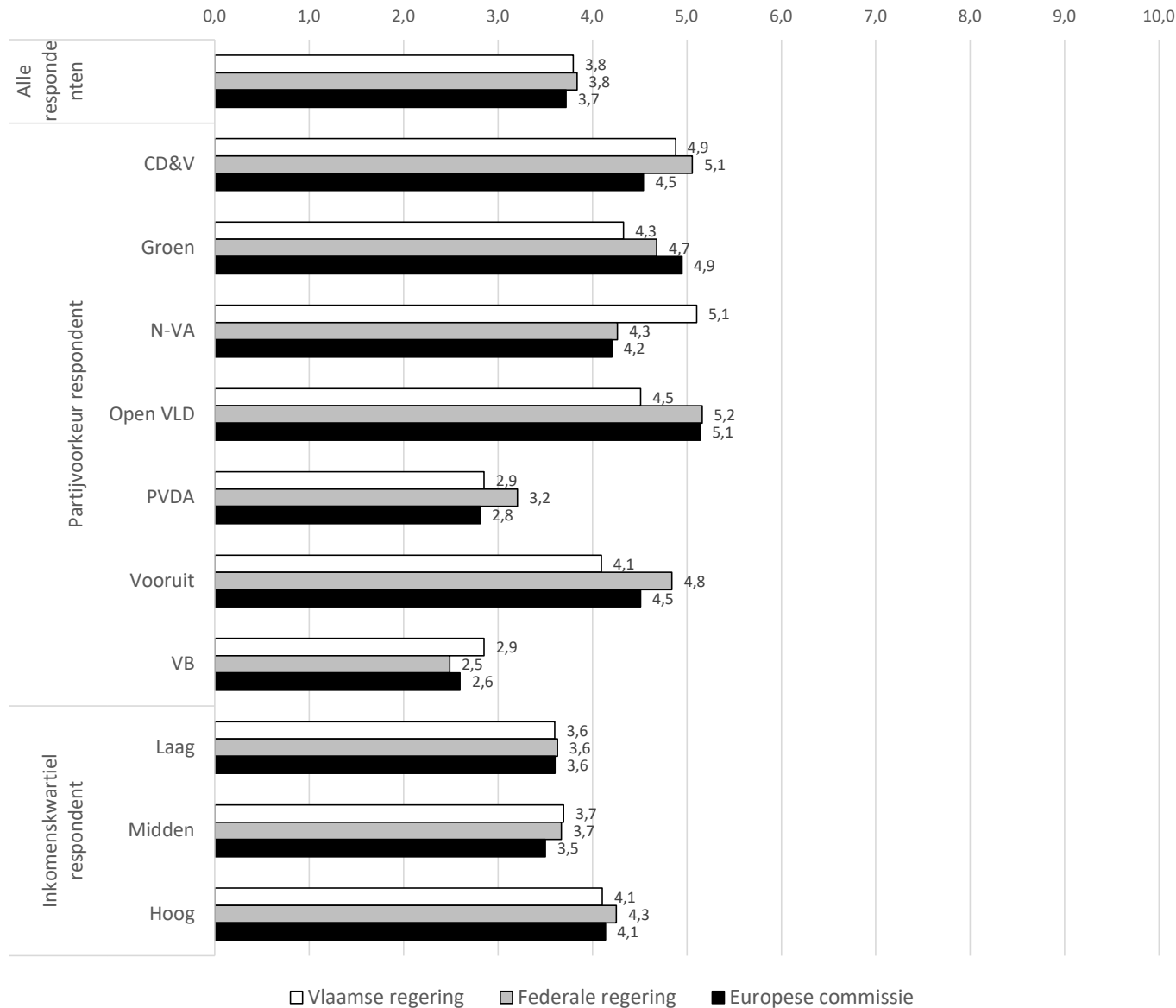
- De perceptie van de vermogensongelijkheid is ook dat ze sterk toeneemt, 63% van de Vlamingen zegt dat ze de laatste jaren gestegen is. Echte cijfers over vermogensongelijkheid zijn moeilijker te vinden; er is sowieso een grote stabiliteit hier. Tijdens de COVID-jaren is er meer gespaard dan ooit. Dus opnieuw: geen echte wijziging. Maar het is evident dat de subjectieve percepties een stevige afwijking van de werkelijkheid vertonen; de vermogensongelijkheid is niet 'sterk toegenomen' zoals 28% van de Vlamingen denken. PVDA-kiezers (70%) en Vooruit-kiezers (75%) zijn het meest overtuigd dat ongelijkheid toeneemt, Open-Vld-kiezers (50%) het minst. Interessant is dat de hoge inkomens (63%) de vermogensongelijkheid zelfs *meer* zien toenemen dan de lagere inkomens (55%); dus opnieuw: de rijkere (in inkomen) denken dat ze rijker (in vermogen) zijn geworden dan de armeren
- Ook wat de evolutie van de gemiddelde koopkracht betreft, zien we hetzelfde fenomeen van een uitgesproken pessimisme dat niet helemaal overeenstemt met de feiten. 68% van de Vlamingen vindt dat de koopkracht de laatste jaren (sterk) gedaald is, terwijl dat heel waarschijnlijk niet het geval is. Wellicht is er zelfs een koopkrachtstijging geweest bij de rijkste en bij de armste groepen, en alleen bij de middengroepen een relatieve daling (persoonlijke communicatie Ivo Marx van CSB). Noteer wel dat sommige mensen hun koopkracht wel degelijk hebben zien dalen, maar gemiddeld is dat wellicht niet het geval geweest. En mensen antwoorden wellicht op een algemene vraag door naar hun eigen situatie te gaan kijken. Ook is het zo dat het spaargeld van mensen, door de enorme inflatie en de lage interesten, heel wat aan in waarde is gedaald (<https://www.tijd.be/markten-live/nieuws/algemeen/belgen-verliezen-300-miljard-aan-koopkracht-door-hoge-inflatie/10460783.html> die het op 15 april op 300 miljard schatte). Als je dat meerekent, is de koopkracht van vele gezinnen wellicht *wel* gedaald. Opnieuw zit het pessimisme in alle electoraten, en weer meest bij PVDA (73%). Opnieuw zien we dat de hoge inkomens wat pessimistischer zijn dan de lage, 62% van de hoge inkomens ziet de koopkracht (sterk) dalen terwijl dat maar 56% is bij de lage inkomens
- Uit de analyse van de vier vragen blijkt duidelijk dat alle subjectieve ongelijkheids- en koopkrachtparameters op donkerrood staan. Er is een enorm en wijdverspreid pessimisme over hoe de rijkdom in ons land is verdeeld, en de ongelijkheid neemt hand over hand toe, zegt het grootste deel van het electoraat. De diagnose wordt gedeeld bij de kiezers van alle partijen en bij hoge en lage inkomens. Dat de werkelijkheid meer rooskleurig is, doet niet ter zake; wanneer mensen politieke keuzes maken telt hun perceptie, en die is diep-negatief

% mensen dat zegt (heel) moeilijk rond te komen met huidig inkomen

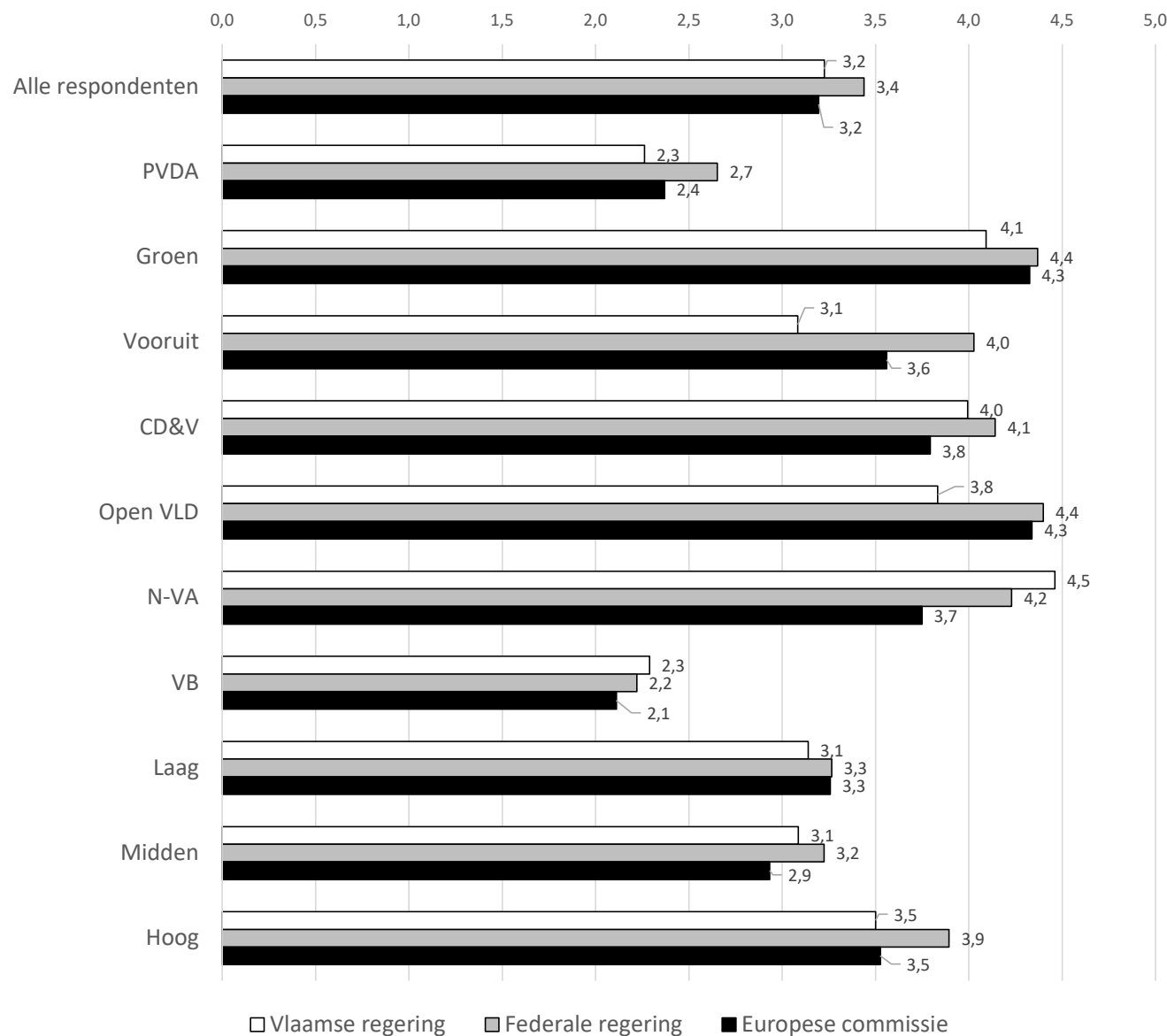
0% 5% 10% 15% 20% 25% 30% 35% 40% 45%

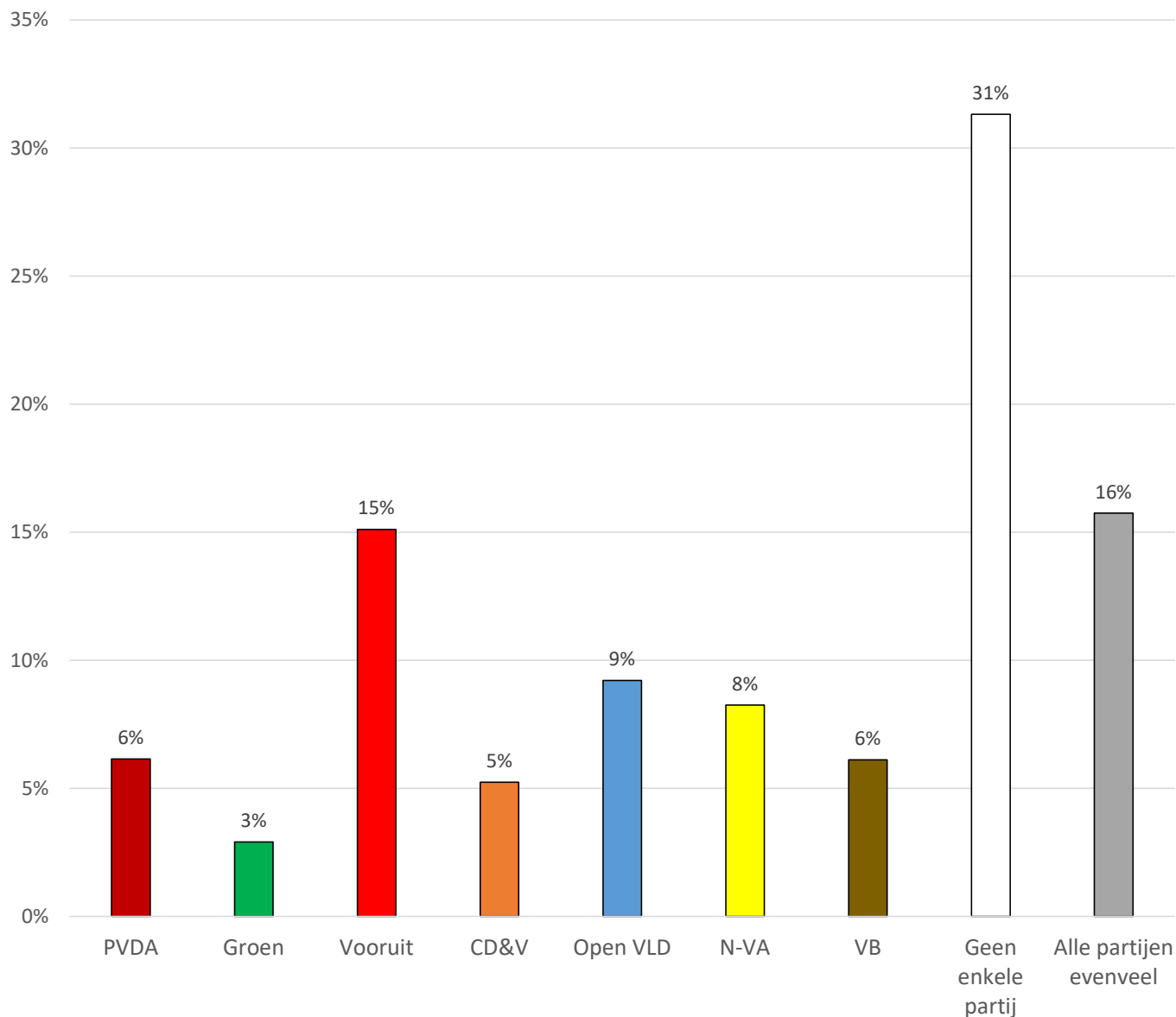
- Een derde manier om te vatten of mensen het gevoel hebben dat hun koopkracht op niveau blijft, is de volgende vraag: *Welke van de volgende omschrijvingen komt het dichtst in de buurt van het huidige inkomen van uw huishouden? Comfortabel leven met het huidige inkomen; het lukt om rond te komen met het huidige inkomen; moeilijk rondkomen met het huidige inkomen; heel erg moeilijk rondkomen met het huidige inkomen.* In de grafiek zetten we het aandeel mensen die zeggen dat ze moeilijk en heel erg moeilijk rondkomen met hun huidig inkomen
- Globaal zegt ongeveer één vierde van de bevroegden dat ze het lastig hebben om rond te komen (26%). We kunnen dat cijfer niet direct vergelijken met De Stemming-data van voor de periode voor de prijsstijgingen, maar we hebben de indruk dat het een hoog cijfer is. Maar als we wat verder teruggaan in de tijd, tot 2018, dan geven data van ESS (European Social Survey) aan dat toen slechts 19% van de Vlamingen aangaven (heel) moeilijk rond te komen. Het cijfer is dus vermoedelijk wel omhoog gegaan de laatste tijd, of tijdens de laatste legislatuur
- De verschillen tussen electoraten zijn bijzonder groot, tot een factor drie is het verschil. Slechts een kleine minderheid van CD&V-kiezers heeft het lastig (12%), bij PVDA loopt dat op tot bijna vier op tien (38%). Opnieuw scoort ook Vlaams Belang erg hoog. Deze cijfers suggereren dat een deel van de motivatie die tot stemmen voor radicale partijen leidt wel degelijk sociaal-economisch is; deze kiezers zeggen het financieel lastig te hebben. Voor PVDA lijkt dat evident, het is een linkse partij die voor herverdeling is, maar we zien bij VB-kiezers net hetzelfde
- Het gestandaardiseerde inkomen maakt een fameus verschil. Bij de lage inkomens heeft meer dan 40% het lastig, bij de hoge (toch nog) 10%
- In een regressie-analyse waarbij we '(heel) moeilijk rondkomen' tegenover 'rondkomen' afzetten, zien we dat we, zelfs als we voor het objectieve inkomen controleren, nog steeds een effect vinden van stemgedrag. VB-kiezers en PVDA-kiezers zeggen, onafgezien van hun echte inkomen, dat ze het lastiger hebben om rond te komen; groenen, CD&V-ers en N-VA-ers zeggen makkelijker rond te komen ook als je al rekening houdt met hun echte inkomen. Verder zeggen ouderen, vrouwen, en mensen uit landelijke gemeenten het lastiger te hebben (opnieuw: bovenop hun echte inkomen)

- Hoe tevreden bent u met de manier waarop door verschillende bestuursniveaus en organisaties de stijgende energieprijzen worden aanpakt? (0=Helemaal ontevreden, 10=Helemaal tevreden)
- De start van de inflatiespiraal in 2022 was de oorlog in Oekraïne en de boomende energieprijzen als gevolg daarvan. Overheden namen vrij ingrijpende (en dure) maatregelen om de energieprijzen betaalbaar te houden. Zijn de Vlamingen daar tevreden over?
- Helemaal niet, blijkt uit de grafiek. Op de 0-10 schaal scoren de drie overheden die we bevroegen allemaal stevig onder het middelpunt van 5, met nauwelijks verschil tussen de Vlaamse (3,8) en federale regering (3,8) en de Europese commissie (3,7)
- Opnieuw zien we diepe ontevredenheid bij de radicale electoraten van PVDA en Vlaams Belang, Open-Vld-ers vinden het meest dat de overheden wel hun werk hebben gedaan
- Sommige electoraten maken wel een onderscheid tussen de bestuursniveaus; het komt er steeds op neer dat het bestuursniveau waar de eigen partij aan de macht deelneemt, als beter wordt beoordeeld
- Als we naar de inkomensgroepen kijken, dan zien we, niet onverwacht, dat de hoge inkomens het meest te spreken zijn over de overheidsinspanningen om de energiefactuur betaalbaar te houden. Dat verwondert niet gezien uit eerder berichtgeving in onder meer *De Standaard* bleek dat die maatregelen voor sommige hoge inkomens zelfs tot een relatieve *stijging* van hun inkomen hebben geleid

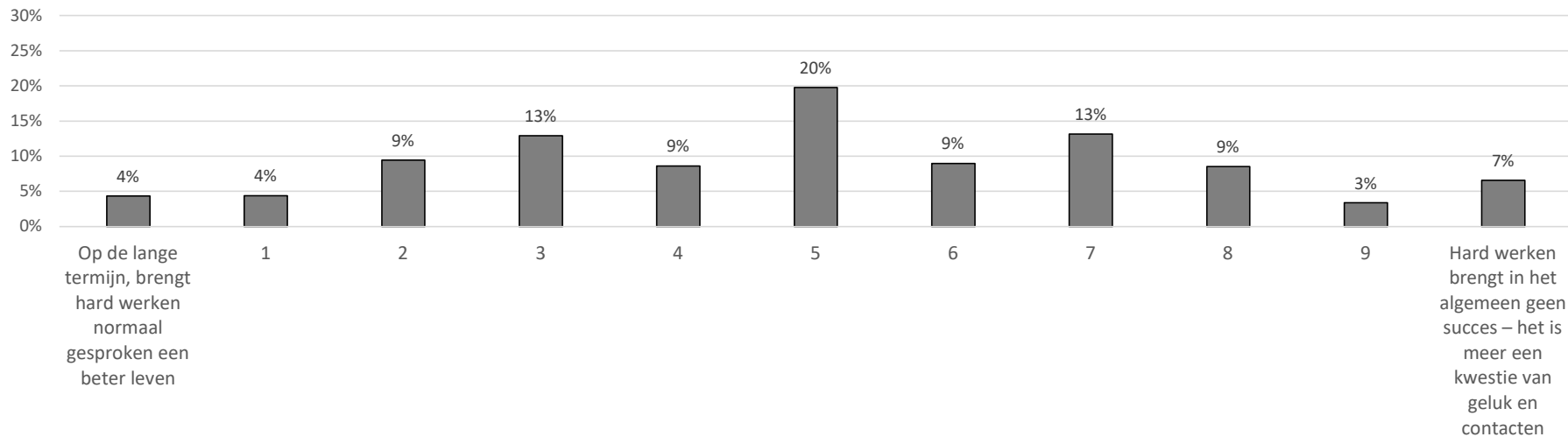
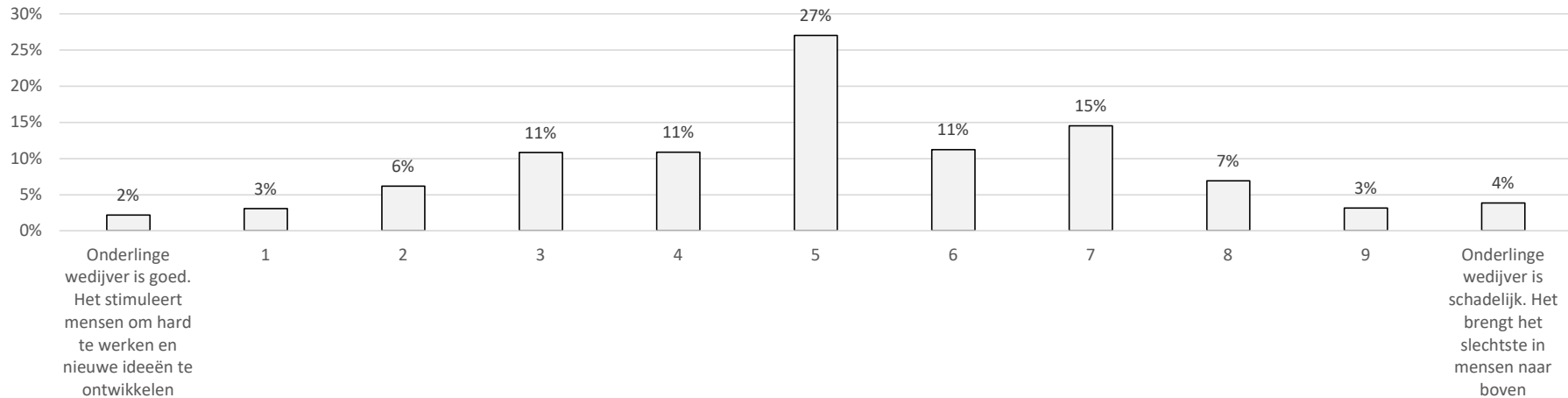

- In welke mate vindt u dat de volgende regeringen, sinds de verkiezingen van 2019, voldoende aandacht aan de stijgende facturen hebben gegeven? (0=Te weinig aandacht, 5=Voldoende aandacht, 10=Te veel aandacht)
- Deze vraag is eigenlijk dezelfde dan de vorige, met dien verstande dat het deze keer gaat over de stijgende facturen in het algemeen en niet over de energieprijzen en dat het gaat over het 'aandacht hebben' en niet om het 'aanpakken' er van
- De resultaten zijn gelijkaardig: de respondenten zijn ontevreden met de inspanningen van de regeringen, *alle* cijfers in de grafiek zitten onder 5, wat 'voldoende aandacht' zou betekenen (alle regeringen net iets boven 3). De federale regering wordt gepercipieerd als significant (net iets) meer aandacht voor de kwestie hebbende (3,4) dan de Vlaamse, maar ook zij gaf de kwestie te weinig aandacht volgens respondenten
- Electoraten denken verschillend met, weeral, de electoraten van de twee radicale partijen die diep ontevreden zijn. De andere electoraten zitten dicht bij elkaar met Groen-kiezers die relatief dicht aan de 'voldoende aandacht' zitten
- Zoals ook bij de vorige vraag, is de ontevredenheid over de aandacht voor de stijgende prijzen het grootste bij de lagere inkomens, terwijl de tevredenheid bij de hoger inkomens wat hoger ligt (maar nog steeds ruim onder het tevredenheidspunt 5)

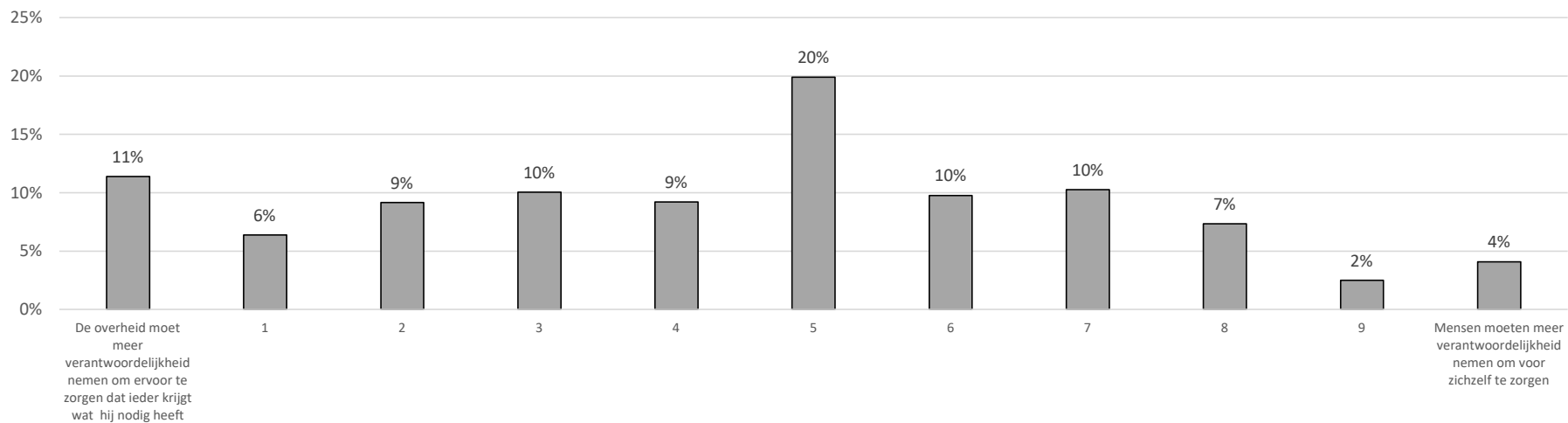
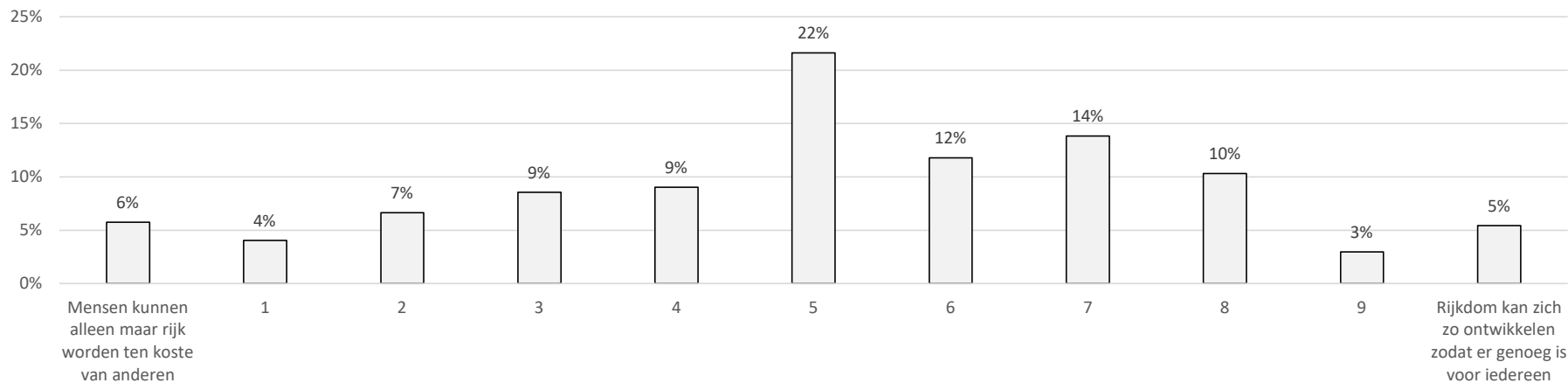
- Welke van de Vlaamse partijen heeft volgens u recent het meeste inspanningen geleverd om de facturen betaalbaar te houden? (één partij kon genoemd worden)
- De grootste groep respondenten (31%) zegt dat 'geen enkele partij' veel inspanningen heeft geleverd om de facturen betaalbaar te houden, wat sterk aangeeft dat er ontevredenheid is over de stijgende prijzen en dat eventuele inspanningen van partijen en regering niet direct waargenomen of geapprecieerd worden. Ook 'alle partijen evenveel' scoort hoog
- Als er dan toch één partij boven uit steekt, dan is het wel Vooruit (15%), met duidelijke voorspong op Open Vld (9%) en N-VA (8%). Groen wordt beschouwd als de partij die zich het minst gelegen laat qua inflatie (3%)
- Uiteraard zeggen de electoraten veel meer dan de gemiddelde kiezer dat hun partij zelf het meest inspanningen heeft geleverd, maar de fierheid over de eigen partij verschilt sterk tussen partijen: maar liefst 57% van de Vooruit-kiezers gaat er prat op dat de eigen partij het meeste inspanningen deed, dan volgen CD&V en Open Vld (elk 45% van de kiezers), dan PVDA (42%), Groen (27%), N-VA (24%) en Vlaams Belang (24%) (data niet in grafiek). Dus de algemene ranking stemt in grote mate overeen met wat de electoraten vinden, en Vooruit maakt duidelijk de beste beurt

Waarden (on)gelijkheid (1)

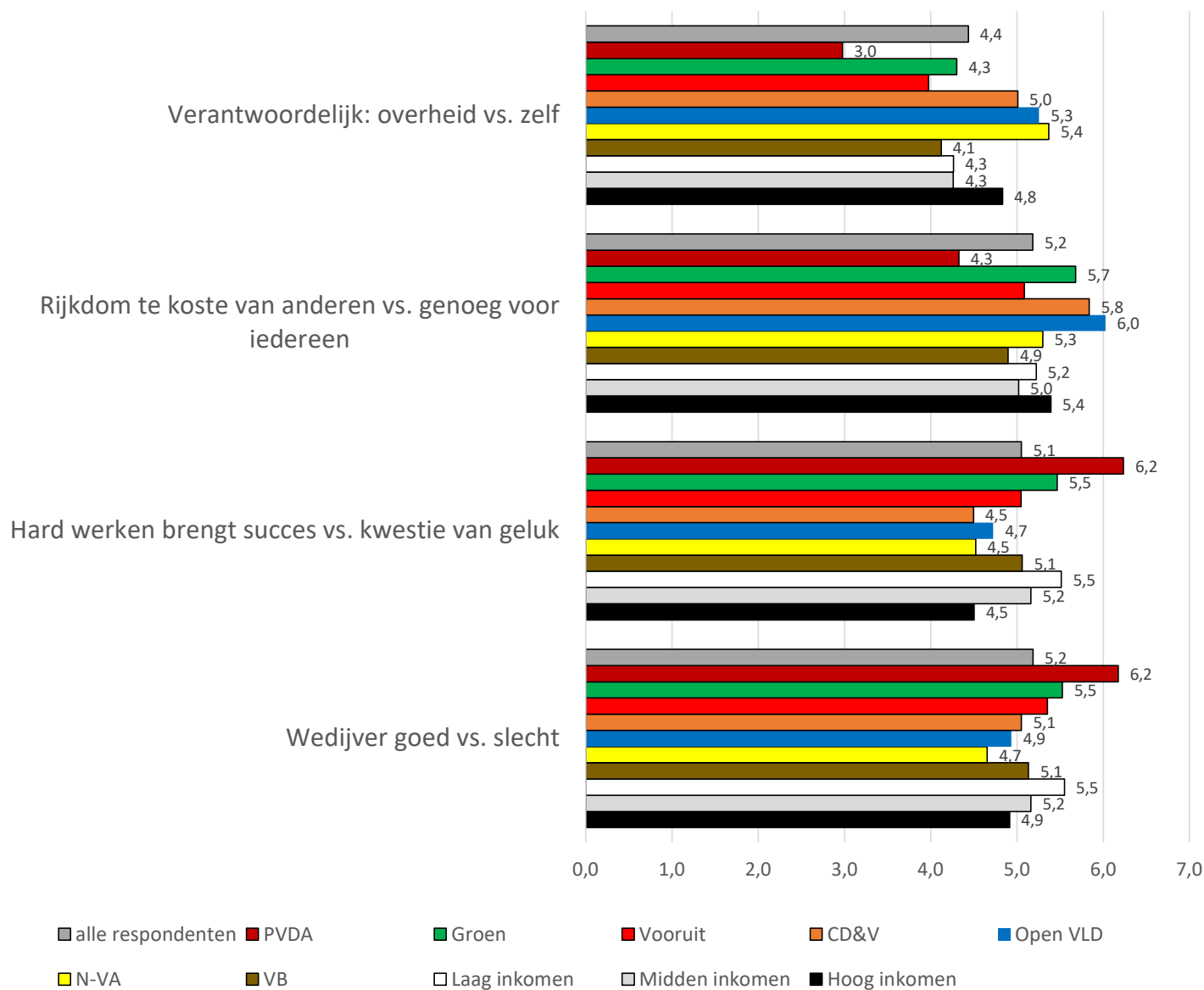

- We leggen de respondenten vier schalen voor, die allemaal naar hun waardenopvatting inzake (on)gelijkheid en dus ook redistributie peilen. Op deze slide zien we de twee eerste schalen
- De schaal over wedijver genereert een verdeeld beeld. Veel mensen zetten zich in het midden (27%). De gemiddelde score is 5,2, dus licht aan de negatieve kant
- De schaal over hard werken leidt tot even verdeelde antwoorden met het centrum als grootste categorie (20%) en een gemiddelde score van 5,1, dus bijna perfect in het midden

Waarden (on)gelijkheid (2)

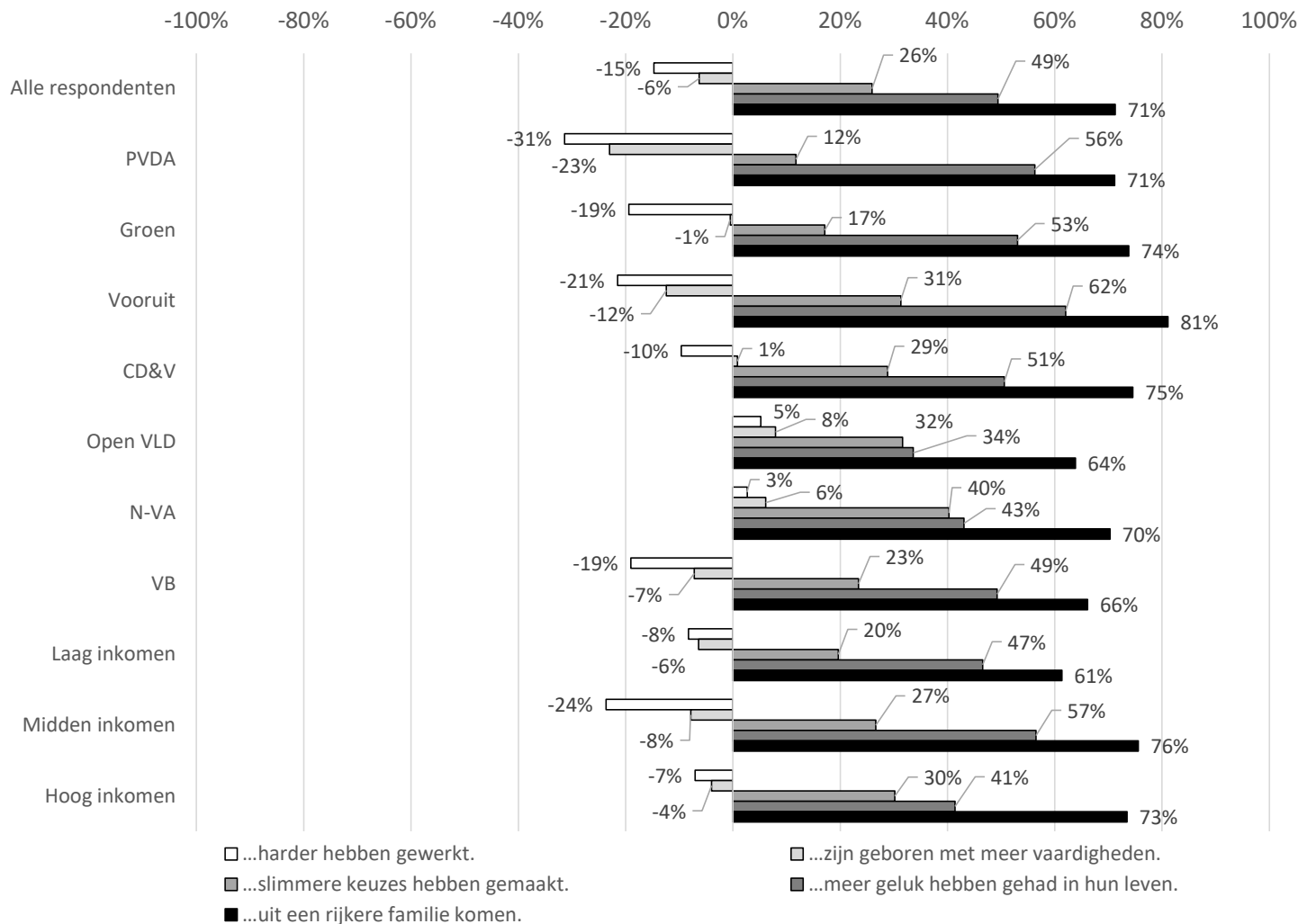

- De schaal over rijkdom is ook verdeeld. Opnieuw veel mensen in het centrum (22%), met een gemiddelde van 5,2. Of rijkdom zich kan ontwikkelen zonder dat het ten koste gaat van anderen, daar hebben Vlamingen geen duidelijke mening over
- De schaal die de overheid tegenover de eigen verantwoordelijkheid posteert levert *wel* een duidelijke winnaar op: de meesten wijzen naar de overheid als verantwoordelijk dat ieder heeft wat hij nodig heeft, dus de bevolking neigt hier naar links (gemiddelde 4,4)

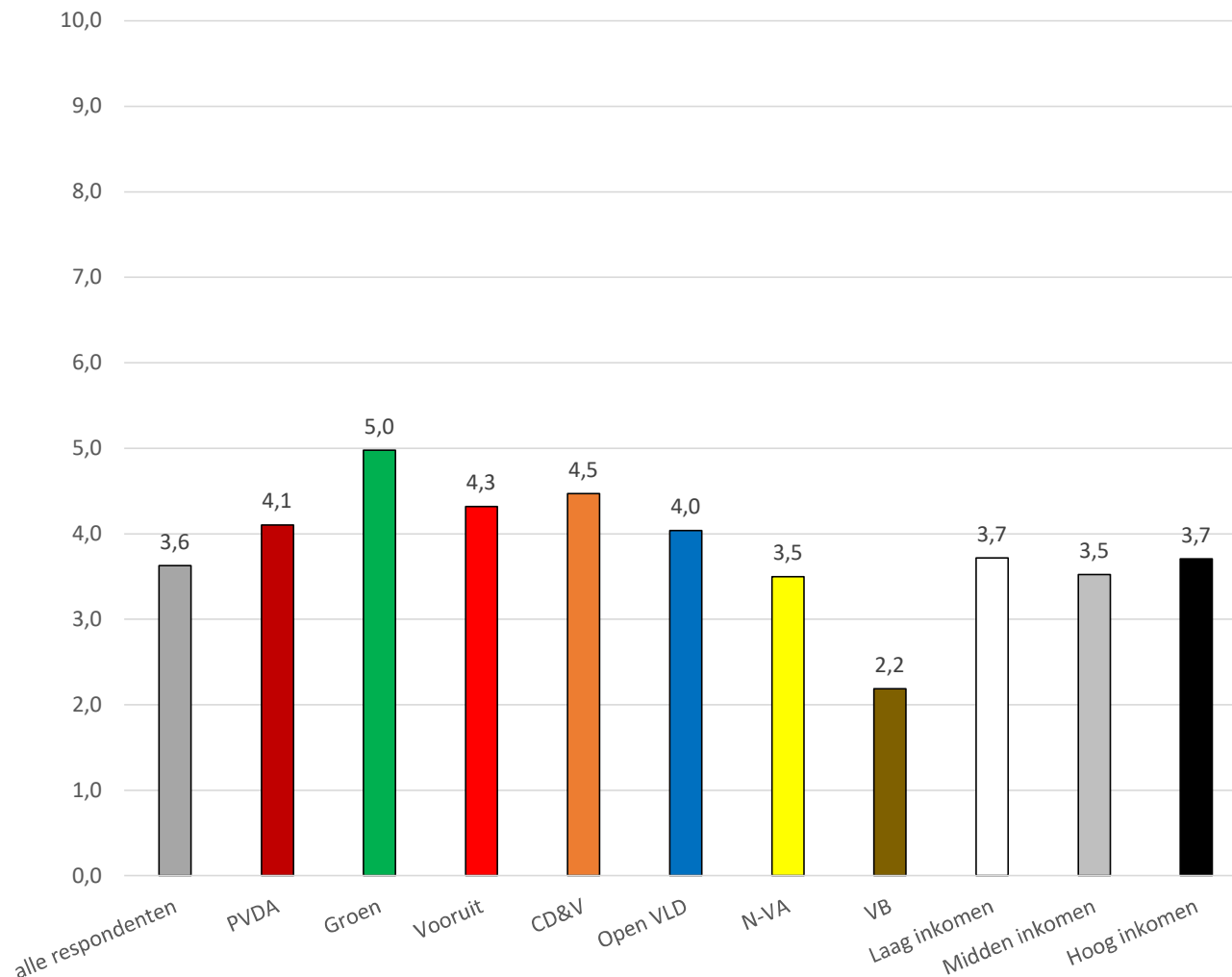
- Zoals te verwachten viel, zijn er substantiële verschillen tussen electoraten in hun reactie op de vier schalen. Ze vallen mooi samen met de traditionele links-rechts breuklijn waarbij de linkerzijde vooral de omstandigheden, de rol van de overheid en geluk benadrukt terwijl de rechterzijde zegt dat men zelf verantwoordelijk is, met hard werken succes kan hebben en competitie het beste bovenbrengt. Het is natuurlijk een kwestie van subjectieve appreciatie maar hoewel er verschillen tussen electoraten bestaan zijn ze toch niet heel erg groot
- Het meest linkse electoraat is zonder enige twijfel dat van PVDA. Op alle schalen scoort de partij het meest uitgesproken aan de linkerzijde, zie bijvoorbeeld een gemiddelde score van 6,2 op de wedijver-is-goed-vs.-slecht-schaal. Dan volgen Groen en Vooruit, zonder duidelijke volgorde
- Het meest rechtse electoraat in sociaal-economisch oogpunt is dat van N-VA, en *niet* dat van Open Vld noch dat van Vlaams Belang. Op de vier schalen scoren N-VA-ers rechtser (vaak nipt) dan Open-Vld-ers. Interessant is ook de positie van VB-kiezers: die staan eerder aan de linkerzijde en bevinden zich steeds in de buurt van de Vooruit- en Groen-electoraten
- CD&V heeft geen uitgesproken profiel, haar kiezers bevinden zich soms dicht bij de linkse electoraten (vb. hard werken) en soms eerder bij de rechtse (vb. rijkdom)
- De grafiek geeft ook redelijk consistent aan dat de betere verdieners ook rechtser sociaal-economische waarden hebben dan de mindere verdieners die het hart linkser dragen. Maar ook hier zijn de verschillen niet heel groot

Oorzaken van ongelijkheid

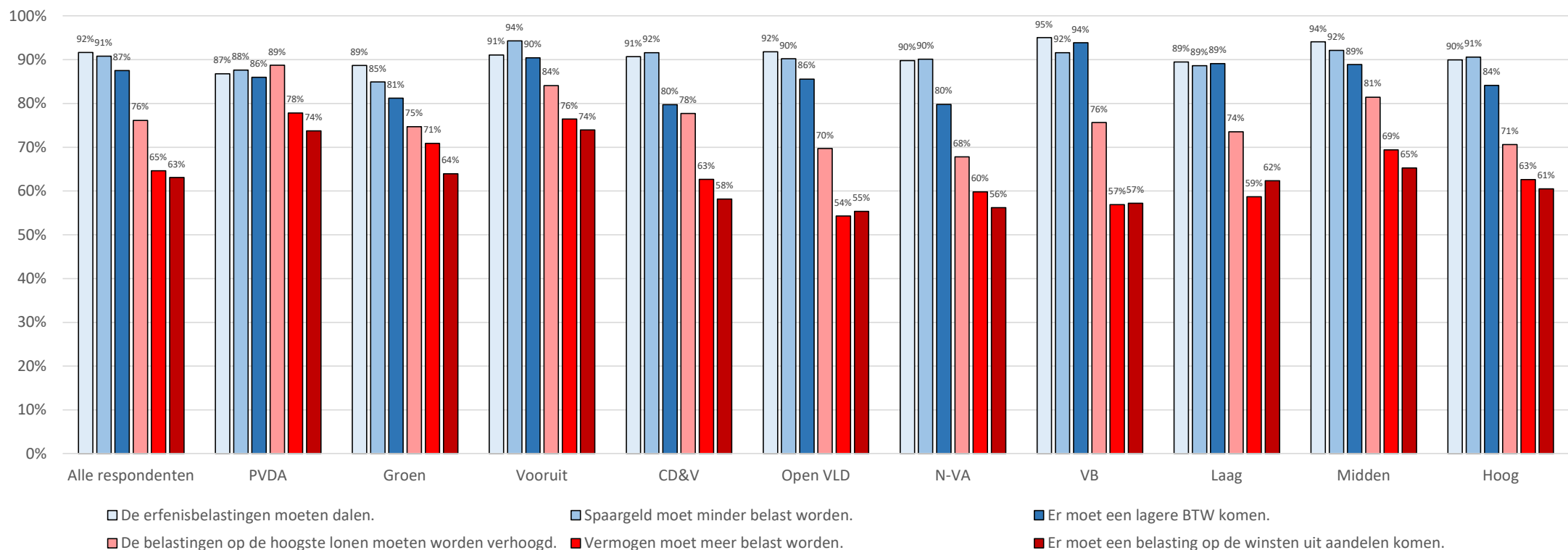

- *In ons land is één van de belangrijkste redenen waarom de rijken rijker zijn dan de armen, dat de rijken... (helemaal) oneens, oneens, noch oneens noch eens, eens, helemaal eens*
- Een andere manier om naar ongelijkheid en herverdeling te kijken, is nagaan wat mensen denken over de oorzaken van ongelijkheid. Een linkse manier, die automatisch tot meer staatsinterventie en herverdeling leidt, is ongelijkheid aan het toeval toeschrijven; de rechtse manier, die net tot minder overheidsingrijpen leidt, is er van uitgaan dat de ongelijkheid veroorzaakt is door verschillende presentaties en dus te wijten is aan de (on)verdienste van de betrokkene zelf. De vijf oorzaken van ongelijkheid die we voorlegden, proberen dat te vatten
- De grafiek toont het verschil tussen degenen die het (helemaal) eens zijn en zij die het (helemaal) oneens zijn, de middencategorie wordt niet meegerekend
- In het algemeen kan je zeggen dat de meerderheid van de Vlamingen ongelijkheid niet wijt aan een gebrek aan inzet of verdienste, maar eerder aan factoren waarop mensen zelf geen greep hebben; dat is dus een linkse visie. Dat iemand uit een rijkere familie komt is volgens de Vlaming de belangrijkste oorzaak dat hij/zij rijker is (+71%); de minst belangrijke oorzaak is harder gewerkt hebben (-15%); ook simpelweg geluk gehad hebben (+49%) speelt een grote rol
- Verschillen tussen electoraten zijn er zeker ook waarbij Open Vld-ers en N-VA-ers toch het meest sympathiseren met de idee dat ongelijkheid toch in zeker mate een kwestie van ongelijke verdienste is; noteer dat het Vlaams Belang ook in deze eerder bij de linkse partijen aansluiting vindt, niet bij de sociaal-economisch rechtse
- Ook tussen inkomensgroepen zijn er verschillen, maar er zit geen sterk patroon is. Het is niet zo dat de mensen met hoger inkomen opvallend meer vinden dat ze harder gewerkt hebben of betere keuze hebben gemaakt. Ook zij zeggen dat ongelijkheid komt door rijkere familie-afkomst of door geluk

Inkomen afstaan Armoede

- *Zou u bereid zijn om een deel van uw inkomen af te staan als u er zeker van zou zijn dat op die manier de armoede zou afnemen?* Gemiddelde score op 11-puntenschaal waarbij: 0=helemaal niet bereid inkomen af te staan; 10=helemaal wel bereid inkomen af te staan
- We stelden in DS2022 de exact zelfde vraag, en vroegen toen naar het afstaan van inkomen voor klimaat en migratie. Nu is de gemiddelde score voor armoede 3,6, wat duidelijk suggereert dat de meeste mensen *niet* bereid zijn financiële offers te brengen voor armoede. Voor klimaat was de score nog lager (3,4) en dat gold nog meer voor migratie (2,8). Dus al bij al, in vergelijking met de twee andere grote thema's van onze tijd, is de actiebereidheid voor armoede toch niet zo heel laag
- De verschillen tussen de electoraten zijn substantieel. Groen-kiezers zijn het meest bereid financieel bij te dragen (5,0), VB-kiezers het minst (2,2), dat is exact hetzelfde plaatje als vorig jaar bij de problematieken van klimaat en migratie. De kiezers van Vlaams Belang wijkt meer naar beneden af dan dat de Groen-kiezer er bovenuit steekt
- Interessant zijn ook de verschillen tussen inkomensgroepen. Zij die gedacht hadden dat de meerverdieners meer geneigd zouden zijn inkomen af te staan dan de minderverdieners zijn er aan voor de moeite; zo'n patroon is absoluut niet waarneembaar. Er is nauwelijks verschil tussen het echte inkomen dat mensen hebben en hun bereidheid om te delen met de minderbedeelden. Toch wel een merkwaardige vaststelling

- Tenslotte kregen de respondenten elk zes beleidsvoorstellen te beoordelen die over belastingen en herverdeling gaan en die dus mogelijke beleidsmaatregelen vatten om ongelijkheid te temperen/verhogen: *In welke mate bent u het eens of oneens met onderstaande stellingen? 1=Helemaal oneens; 2=Oneens; 3=Eens; 4=Helemaal eens.* In de grafiek staan de percentages Vlamingen, electoraten en inkomensgroepen die het (helemaal) eens zijn
- De eerste drie maatregelen (blauwe balken) spelen duidelijk in het voordeel van de meeste mensen, het gaat over *verlagen* van belastingen voor *iedereen* (op erfenissen, spaargelden en producten). De unanimiteit is frappant: naar beneden die belastingen! Noteer dat dat ook geldt voor de linkse electoraten. Erfenissen zijn een bestendiger van sociaal-economische ongelijkheid, maar toch willen ook linkse electoraten dat ze minder belast worden. Dus eigenlijk is dit een maatregel die tegen meer gelijkheid ingaat, toch zijn linkse kiezers er ook voor
- De laatste drie items (rode balken) gaan over het *verhogen* van belastingen voor specifieke groepen, en dus niet voor iedereen. En daar is nog steeds een meerderheid voor, zij het een duidelijk kleinere. *Rijke* groepen moeten meer bijdragen, vinden alle electoraten goed (geen enkel percentage onder de 50%), *ook* de rechtse electoraten. De hoge lonen, de vermogens, de winsten uit aandelen moeten meer belast worden. Dat de belastingen in geen geval mogen stijgen, een liberaal geloofspunt, zien we in deze cijfers niet gesteund; de gegoede klasse mag best meer afdragen, zegt de gemiddelde Vlaming
- Al bij al zijn er uiteraard verschillen tussen electoraten, maar niet heel uitgesproken. Interessanter zijn de verschillen tussen inkomensgroepen. Die zijn al bij al ook redelijk klein. Ook hoge inkomens vinden bijvoorbeeld dat hoge inkomens (zij zelf dus) best wat meer belastingen mogen betalen (71% steun), en ook grote vermogens (63%) en winst uit aandelen (61%) (dingen die zij als hoge inkomens zeker meer hebben) kunnen meer bijdragen, zeggen de meerverdieners

Besluit dossier ongelijkheid/koopkracht/armoede

- Vlamingen zijn anno 2023 zeer bezorgd over hun materiële welstand. In DS2022 coverden we klimaat en migratie als thema's; alhoewel we het niet direct kunnen vergelijken, blijkt in DS2023 dat de bezorgdheid over ongelijkheid en koopkracht nog dieper gaat (zie ook de spontaan genoemde problemen waar migratie wel hoog prijkt maar economie het hoogste staat (en energie ook))
- Het pessimisme over het eigen inkomen en de toestand van de economie is overweldigend. De economie is er volgens een grote groep op achteruit gegaan in de laatste 12 maanden, en hetzelfde geldt voor de economische toestand van het eigen inkomen, dat ging ook de berg afging volgens respondenten. Verder, op een wat langere termijn, vinden grote meerderheden over alle electoraten heen dat sinds de vorige verkiezingen het aantal mensen in armoede is gestegen, de inkomensongelijkheid is toegenomen, de vermogensongelijkheid is toegenomen, en de gemiddelde koopkracht is gedaald. Tenslotte, en wellicht het meest ingrijpend van allemaal, zegt bijna één vierde van de respondenten dat ze het nu lastig hebben om rond te komen met hun huidige inkomen. Dus mensen zeggen dat ze er *zelf economisch slechter* aan toe zijn én dat het *onrechtvaardiger* is geworden, dat de materiële verdeling minder billijk is. Dat de werkelijkheid de facto veel minder donker kleurt als je kijkt naar objectieve parameters, doet wellicht minder ter zake
- Het overheidsbeleid om de materiële welstand van de bevolking te beschermen, denk aan de steun die mensen krijgen om hun energie te kunnen betalen, krijgt een ruime 'onvoldoende'. Zowel de maatregelen zelf als de aandacht die de regeringen voor de stijgende prijzen over hebben, krijgen een negatief rapport. Een grote groep vindt dat geen enkele partij voldoende inspanningen heeft gedaan om de koopkracht te bewaren, maar als er één partij bovenuit steekt (op een laag niveau) dan is het wel Vooruit, die deden het meest volgens de Vlamingen
- Als Vlamingen gevraagd wordt om, meer filosofisch, na te denken over ongelijkheid en de oorzaken ervan, dan zien we in eerste instantie een verdeeld beeld. Wedijver, hard werken, en rijkdom nastreven zijn in zekere mate goed, maar aan het eind van de dag rekent de Vlaming toch op de overheid om te krijgen wat hij denkt nodig te hebben. Als we kijken naar de oorzaken die Vlamingen zien van ongelijkheid, dan trekken ze duidelijk de linkse kaart: rijk zijn is een kwestie van rijk geboren worden en geluk hebben, veel minder van hard werken of aangeboren talent
- In lijn met de vaststelling dat Vlamingen op de overheid rekenen, zijn er weinigen die bereid zijn zelf inkomen af te staan om de grootste ongelijkheid, met name de armoede, uit de wereld te helpen; zelfs de hoge inkomens zijn daartoe niet bereid. We vroegen Vlamingen uitgebreid over wat ze vinden van een hele reeks belastingen die een invloed zouden kunnen hebben op de ongelijkheid, en het antwoord was eenvoudig: 'mijn' belastingen moeten dalen, die van de 'rijken' mogen stijgen. Naast de vaststelling dat de overheid verantwoordelijk is, zien we hier dus dat de overheid het geld moet halen bij de rijken
- De politiek-explosieve ongelijkheid/koopkrachtkwestie hangt sterk samen met partijvoorkeuren. In het algemeen kan je zeggen dat de kiezers van de twee radicale partijen Vlaams Belang en PVDA veel pessimistischer zijn over de economie, ongelijkheid, en hun eigen inkomen. Hoewel het Vlaams Belang steeds wordt afgeschilderd als een migratiepartij en dat ook in grote mate is, ligt daar onder toch ook een duidelijke sociaal-economische bekommernis. VB-kiezers zitten volgens eigen zeggen in de hoek waar de materiële klappen vallen en zien zich verarmen (36% van de VB-kiezers zegt moeilijk rond te komen, 39% van de PVDA-ers). Bij PVDA is de economische deprivatie nog wat meer uitgesproken, en dat verwondert niet want dat is de bodem waarop de partij is gegrond
- Voor het eerst namen we in DS2023 de feitelijke inkomens van mensen mee als voorspeller, die we vervolgens standaardiseerden. Het objectieve inkomen is vaak een belangrijke factor in de percepties van respondenten, met vaak verschillen tussen de hoge en lage inkomens. Merkwaardig is dat de hoge inkomens wel zien dat ze het relatief beter hebben door crisis, maar dat ze niet bereid zijn om meer inspanningen te leveren, bijvoorbeeld tegen armoede
- In de literatuur over stemgedrag is één van de meest bekende theorieën die van de zogenaamde *pocket-book voting*, wat betekent dat kiezers de regering afstraffen als het economisch slecht gaat en belonen als het economisch goed gaat. Als die theorie een grond van waarheid heeft dan zou dat betekenen dat de zittende regering en de partijen er in bij de verkiezingen van 2024 de prijs gaan betalen voor de economische rampspoed die kiezers percipiëren (zelfs al is die er in werkelijkheid veel minder). Gezien alle partijen buiten de twee radicalen Vlaams Belang en PVDA in een regering zitten, zou dat impliceren dat het centrum, breed gedefinieerd, verder afkalft en de extremen winnen. Vraag is wie van de regeringspartijen wél de meubelen kan redden, en het lijkt er op dat dat wel eens Vooruit zou kunnen zijn

14. Belangrijkste/opvallende resultaten

Te onthouden van DS2023 (1)

- De drie belangrijkste vaststellingen lijken te zijn:
 1. De bezorgdheid over materiële verarming en *inkomensverlies* is sterk aanwezig, er heerst een crisis-gevoel en alle sociaal-economische parameters staan op rood
 2. Het politieke *ongenoegen* neemt na een stabilisatie (of bescheiden verbetering) de voorbije jaren nu opnieuw verder toe. De afkeer van politici en partijen is alleen maar gegroeid
 3. Opnieuw is er een enorme verschuiving van de belangrijkste politieke thema's, *koopkracht* is belangrijk maar *migratie* is helemaal terug als thema en scoort (bijna) het hoogste
- Als je die drie tendensen samen neemt, dan zitten we anno 2023 in een perfecte storm. Of die blijft aanhouden tot de verkiezingen van 2024, is niet zeker. De aanhoudende discussie over de vergoedingen van politici suggereert dat het politieke ongenoegen alvast niet snel zal wegebben. Er is nog meer dan een jaar en op één jaar tijd kan veel gebeuren, maar het lijkt er op, en ook de voorbije edities van De Stemming gingen al in die richting, dat de twee radicale partijen (PVDA en Vlaamse Belang) zullen groeien, de twee centrumpartijen (CD&V en Open Vld) klappen zullen krijgen. Aan de linkerzijde staat langzaam maar zeker een nieuwe grote speler op (Vooruit) die de pendant kan vormen van de N-VA aan de rechterzijde. Ook N-VA (al eerder) en Groen (voor het eerst) gaan bergaf. De herverkaveling gaat onverminderd door

Te onthouden van DS2023 (2)

- De terugkeer van migratie naar de top van de thema-ranking verwondert, omdat er zich geen opvallende crisis of evenement heeft voorgedaan dat daar de aanleiding zou hebben kunnen toe geven (zoals de val van de regering over het Marrakesh-pact)
 - Wellicht is migratie op dit moment onderliggend het thema dat mensen het meest belangrijk vinden. Tijdelijke crisissen of extreme gebeurtenissen (corona, Oekraïne...) trekken mensen tijdelijk weg van dat thema, maar als er terug wordt gekeerd naar de normaliteit neemt migratie zijn top-positie terug in
 - Dat alles heeft wellicht ook te maken met de politie van het Vlaams Belang als grootste partij van Vlaanderen (alvast in de peilingen). Het succes van het Vlaams Belang is niet alleen veroorzaakt *door* migratie, dat succes en de communicatie van de partij zelf zorgt er voor dat migratie ook hoog op de agenda blijft. Mensen die een partij steunen gaan die ook volgen en worden beïnvloed door de partij
- Een nieuwe bevinding in DS2023 (in vergelijking met de vorige versies) is het grote belang van materiële, sociaal-economische factoren. Werkelijk inkomen, kunnen rond komen met dat inkomen, en de perceptie van de evolutie van het inkomen zijn héél krachtige voorspellers van veel politieke attitudes en ook van stemgedrag. Dat relativeert wat de vorige keren werd gesteld, met name dat de nieuwe sociaal-cultureel breuklijn de oude sociaal-economische breuklijn naar de achtergrond heeft geduwd. Wanneer het er echt op aan komt, wanneer verarming dreigt, is materiële welstand een belangrijke drijfveer van mensen hun politieke handelen

Te onthouden van DS2023 (3)

- In tegenstelling tot inkomen lijkt woonplaats niet van groot belang. Waar we het testten in de analyses, was woonplaats, of ruwweg de vermeende tegenstelling tussen stad en platteland, weinig relevant. Het gebruik van de zes clusters verbergt natuurlijk ook nog onderliggende variatie in de steden en gemeenten, maar ze vormen wel een manier om te kijken in welke mate de woonplaats er toe doet. Bijkomend is het ook zo dat we wel geen specifieke platteland-stad-attitudes gemeten hebben. Dat gezegd zijnde, zien we dat woonplaats als achtergrondfactor relatief weinig effect heeft op attitudes en stemgedrag
- En nog iets dat schijnbaar geen grote rimpeling heeft teweeggebracht: de langdurige stikstofcrisis in de Vlaamse regering. We zien in onze resultaten geen enkel spoor dat dat grote effecten heeft gehad, ondanks het feit dat de hele saga net voor het afnemen van ons onderzoek plaatsvond. CD&V heeft zich wat anders kunnen profileren (zie verschuiving in de stemmotieven voor die partij) maar voor de rest zien we er helemaal niets van; landbouw blijft bijvoorbeeld onzichtbaar als thema
- DISCLAIMER: helemaal op het einde willen we graag toch tot voorzichtigheid oproepen vooral wat betreft het gebruik en de interpretatie van de kiesintenties en het gebruik daarvan om de uitslag van 2024 te voorspellen. De reden is dat de verkiezingen van 2019 al vier jaar achter de rug zijn waardoor de herweging die we doen steeds meer suboptimaal wordt. Steeds meer kiezers weten niet meer voor wie ze in 2019 stemden of herinneren het zich fout. Bovendien, en belangrijker, er komen elk jaar nieuwe jonge kiezers bij die de vorige keer nog niet mochten stemmen; van die laatsten hebben we geen 'vorig stemgedrag' en dus kunnen we er ook niet naar herwegen. Daarbij komt nog dat in 2024 ook 16-17-jarigen zullen mogen stemmen voor de EU-verkiezingen, en die zitten al helemaal niet in ons onderzoek, laat staan dat we er voor zouden kunnen herwegen. Tot slot, wijst onderzoek ook uit dat de voorspellende waarde van peilingen, zeker een ruim jaar voor de verkiezingen, beperkt is
(<https://www.universiteitleiden.nl/en/research/research-output/social-and-behavioural-sciences/van-der-meer-janssen-louwerse-the-predictive-value-of-polls-in-a-fragmented-multi-party-system>)